

Теорія та методика навчання

УДК 378.147: 811.161.2'243

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17195830>

Упровадження прецедентних феноменів у вивчення української мови як іноземної

Павленко Оксана Миколаївна

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія», 04070,

м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2, Україна, o.pavlenko@ukma.edu.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6369-6082>

Прийнято: 02.08.2025 | Опубліковано: 30.08.2025

***Анотація:** Метою статті є теоретичне й методичне обґрунтування впровадження прецедентних феноменів у викладання української мови як іноземної. У статті проаналізовано лінгвістичну літературу щодо сутнісних ознак прецедентних феноменів, їхньої типізації та основних функцій; здійснено студіювання науково-методичних доробків щодо впровадження прецедентних феноменів в освітній процес. Для цього використано комплекс методів, зокрема: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Визначено, що значною проблемою впровадження прецедентних феноменів у викладання української мови як іноземної є їхній добір. Уточнено основні критерії та підходи добору прецедентних феноменів. Серед ключових критеріїв виокремлено їхню функційність, методичну доцільність і частотність використання в мовленні. Як основні визначено функційний і корпусний підходи. Установлено, що впроваджувати прецедентні феномени у навчання української мови іноземців варто впродовж усього процесу, починаючи з рівня А1. Виокремлено основні*

методи та прийоми для роботи із прецедентними феноменами, як-от: лінгвокраїнознавчий супровід, система умовно-мовленнєвих і мовленнєвих вправ, спостереження за текстом; наведення прикладів уживання; добір синонімів, синонімічних словосполучень або короткого опису явища; аналіз контексту використання; створення комунікативних ситуацій, де вживають прецедентні феномени; продукування стислої адаптованої дефініції, робота з ілюстративним і відеоматеріалом, сайтами, мобільними застосунками тощо. У висновках зауважено, що введення прецедентних феноменів у навчання української мови як іноземної має неабиякий лінгводидактичний потенціал, але вимагає від викладачів значної методичної та організаційної підготовки. Для успішного впровадження прецедентних феноменів у навчання української мови як іноземної необхідно здійснити добір таких феноменів, долучити їх до лексичних мінімумів і програм навчання, розробити методiku їх впровадження в освітній процес.

Ключові слова: українська мова як іноземна, засоби навчання, комунікативна компетентність, прецедентний феномен.

The introduction of precedent phenomena in the study of Ukrainian as a foreign language

Oksana Pavlenko

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language

National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 H. Skovoroda Str., Kyiv,

04070, Ukraine, o.pavlenko@ukma.edu.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6369-6082>

Abstract: *This article aims to offer a theoretical and methodological framework for integrating precedent phenomena into the teaching of Ukrainian as a foreign*

language. The article analyzes the linguistic literature on the key features of precedent phenomena, their typology and core functions. Research on scientific and methodological developments regarding the implementation of precedent phenomena in the educational process was conducted. This was achieved through the use of methods such as analysis, synthesis, comparison, and generalization. The selection of precedent phenomena was identified as a significant problem in their integration into the teaching of Ukrainian as a foreign language. The main criteria and approaches for selecting precedent phenomena were clarified. Their functionality, methodological expediency, and frequency of use in speech were outlined as key criteria. The functional and corpus-based approaches were defined as the main ones. It was established that the integration of precedent phenomena into the teaching of Ukrainian as a foreign language is recommended throughout the entire learning process, starting from level A1. The study highlights key methods and techniques for working with precedent phenomena, including linguistic and cultural support, the use of conditionally communicative and communicative exercises, contextual analysis, the provision of examples, synonyms, synonymous phrases as well as brief descriptions of phenomena; analyzing the context of usage; creating communicative situations where precedent phenomena are used; producing concise, adapted definitions; working with illustrative and video materials, websites, mobile applications, etc. The study concludes that while the integration of precedent phenomena into the teaching of Ukrainian as a foreign language offers considerable linguistic and pedagogical potential, it requires significant methodological and organizational preparation from teachers. The successful implementation of precedent phenomena in teaching Ukrainian as a foreign language requires selecting appropriate phenomena, integrating them into lexical minimums and curricula, and developing effective methods for their application in the educational process.

Keywords: *Ukrainian as a foreign language, teaching methods, communicative competence, precedent phenomenon.*

Постановка проблеми. Результати лінгвістичних досліджень проблеми прецедентності, з одного боку, панування в методиці української мови як іноземної культурологічної та комунікативної парадигм – з іншого, спонукають лінгводидактів поповнювати й удосконалювати зміст, методи та прийоми навчання. Активне функціонування в живому мовленні прецедентних феноменів і пошук шляхів досягнення провідної мета навчання української мови як іноземної, яка покликана сформувати в іноземців здатність задовольняти свої комунікативні потреби в різних сферах спілкування відповідно до комунікативного наміру, вимагає впровадження в освітній процес прецедентних феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема прецедентних феноменів зацікавила науковців наприкінці ХХ ст. Зміна панівної парадигми із системно-структуральної на антропоцентричну в лінгвістиці створила міцне підґрунтя для таких досліджень. Жвавий інтерес учених до вивчення зв'язку мови, мислення та культури, ролі особистості в комунікації уможливив появу низки наукових розвідок, які аналізують явище прецедентності в мові. Теорія прецедентності стала об'єктом дослідження не лише лінгвістів, а й вчених суміжних галузей: когнітивістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики. Різні аспекти цього феномену досліджували й вітчизняні науковці (Ф. Бацевич, І. Богданова, Т. Кальченко, Ж. Колоїз, Н. Кобченко, Л. Меркотан, С. Потапчук, О. Селіванова, Т. Соловійова, Г. Сюта, А. Петрова, М. Шевченко та ін.). Наукові розвідки дали змогу сформувати основний понятійний апарат теорії прецедентності, вмотивувати сутнісні ознаки прецедентних феноменів, здійснити їхню типізацію, виокремити основні функції використання.

Прецедентність науковці трактують як «феноменальну здатність ядерних елементів культурного простору репрезентувати ментальність національно-лінгвокультурної спільноти як результат знань та уявлень носіїв певної мови

різних поколінь» [2, с. 112]. Ключовим поняттям теорії прецедентності дослідники визначають дефініцію «прецедентний феномен», хоча окреслюють її по-різному. О. Селіванова трактує це поняття як «компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані» [10, с. 492]. Т. Соловійова визначає прецедентний феномен як «значущі й добре відомі певному соціальному колу лінгвокогнітивні одиниці надособистісного характеру, звернення до яких багатократно відновлюється в цьому дискурсі» [11, с. 75]. Натомість дослідниця І. Богданова поряд із поняттям «прецедентний феномен» виокремлює і дефініцію «прецедентна одиниця», диференціюючи їх як видове та родове поняття. Прецедентний феномен дослідниця визначає як «суспільне, історичне або культурне явище, текст або особу, які є широко відомими і значущими для певної соціальної спільноти та до яких здійснювано регулярну апеляцію в дискурсі», натомість прецедентна одиниця, на думку науковиці, «має вербальну природу і становить засіб актуалізації прецедентного феномена в дискурсі» [1, с. 61]. Дещо іншого погляду дотримується А. Петрова, яка розмежовує когнітивний і комунікативний аспекти обґрунтування поняття прецедентності. До елементів свідомості дослідниця зараховує прецедентний феномен, який ототожнює з поняттям «прецедентна одиниця», розглядаючи ці поняття у когнітивній площині як ментефакти. Тобто номінативні одиниці, які «називають явища, факти, особистості, ситуації з певним культурно знаковим змістом у межах конкретного мовно-національного соціуму» [7, с. 61], можуть у свідомості мовців набувати прецедентності, відтак трансформуватися в ментефакти. Для окреслення комунікативного аспекту явища прецедентності авторка вводить у науковий обіг термін «прецедентні мовні одиниці», потрактовуючи його як «такі мовні одиниці, які актуалізують / вербалізують прецедентні одиниці у процесі комунікації і, крім власне лінгвальних ознак, є семіотично важливими знаками національної культури, носіями історико-

культурних, побутово-релігійних, етнографічних, соціально-психологічних цінностей (стереотипів, кодів, символів) у межах або і за межами певного національно-культурного та часового / позачасового простору» [6, с. 118]. Убачаємо, що дослідження та опис явища прецедентності в когнітивній та комунікативній площині має неабияке значення для методики викладання української мови як іноземної. Формуючи соціокультурну компетентність, викладач повинен усвідомлювати, що недостатньо вчити інокомунікантів розпізнавати та відтворювати прецедентні мовні одиниці в мовленні. Для ефективної комунікації в свідомості іноземців слід формувати знання, уявлення, концепти, які відображають картину світу українця. Це дасть змогу іноземним студентам розуміти сенс висловлювань, які містять прецедентні феномени, особливо якщо їх вжито в усиченому або трансформованому вигляді (*Наша пісня гарна й нова! І знову на граблі? Вкотре облизень*).

Попри різні погляди на визначення, вчені суголосні з аргументацією сутнісних ознак прецедентних феноменів, з-поміж основних виокремлюють: зрозумілість, упізнаваність, унікальність, відтворюваність [3, с. 142], інваріантність, «персоніфікованість», аксіологічна маркованість, еталонність [8, с. 69], морально-ціннісну значущість для більшості представників етнокультури; стійку когнітивно-комунікативну й емоційну актуальність, систематичну реінтерпретованість у різностильовій і різножанровій мовній практиці [12, с. 215]. До основних типів прецедентних феноменів науковці зараховують: прецедентний текст, прецедентну ситуацію, прецедентне висловлення, прецедентне ім'я [12, с. 216].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність ґрунтовних наукових доробків щодо проблеми прецедентності та прецедентних феноменів у лінгвістичній царині, у методиці викладання української мови як іноземної аспект уведення прецедентних феноменів в освітній процес досліджено недостатньо, не виокремлено критеріїв відбору

таких одиниць, методика роботи з ними розроблена лише частково, чим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Внесок наукової розвідки полягає у визначенні теоретичного підґрунтя для впровадження прецедентних феноменів у викладання української мови як іноземної; виокремленні основних критеріїв та підходів добору прецедентних феноменів; окресленні ключових методів та прийомів роботи з прецедентами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Мета* дослідження полягала в теоретичному й методичному обґрунтуванні впровадження прецедентних феноменів у викладання української мови як іноземної.

Досягнення поставленої мети вимагало виконання таких **завдань**: здійснити студіювання лінгвістичної літератури щодо сутнісних ознак прецедентних феноменів, їхньої типізації та основних функцій; проаналізувати науково-методичні доробки щодо впровадження прецедентних феноменів в освітній процес; уточнити підходи й основні критерії добору цих феноменів; схарактеризувати ключові методи та прийоми роботи з прецедентами. Реалізація окресленої мети та поставлених завдань вимагала впровадження **комплексу методів**, з-поміж них: *аналіз, синтез й узагальнення* лінгвістичної та науково-методичної літератури – для визначення основного понятійного апарату прецедентності, теоретичних та методичних підстав упровадження прецедентних феноменів в освітній процес; окреслення методичних орієнтирів добору прецедентних одиниць; *порівняння* засобів, методів і прийомів – для ефективного введення прецедентних феноменів у викладання української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістичні розвідки щодо прецедентних феноменів української мови важливі для методики викладання української мови як іноземної. У межах антропологічної наукової парадигми провідними в методиці є комунікативний, культурологічний, особисто-діяльнісний підходи.

Метою навчання української мови інокомунікантів є формування їхньої комунікативної компетентності, яка «здатна забезпечити їхні комунікативні потреби в різних сферах спілкування: освітньо-професійній, соціально-культурній та повсякденній, а також у становленні гармонійної особистості, здатної до міжкультурного діалогу українською мовою» [5, с. 37]. Неодмінним складником комунікативної компетентності поряд з лінгвістичною і соціолінгвістичною є соціокультурна компетентність, яка формує в мовця сукупність знань соціокультурного контексту, здатність сприймати та породжувати мовлення, враховуючи правила, звичаї, традиції, країнознавчу інформацію, норми мовленнєвої поведінки носіїв мови. Погоджуємося з думкою дослідниці Л. Меркотан, яка визначальною умовою формування соціокультурної компетенції вважає оволодіння фоновими знаннями, тобто знання про країну та її культуру, відомі усім жителям певної країни [4, с. 171]. До таких фонових знань і зараховуємо прецедентні елементи.

Прецедентні феномени є унікальним явищем, що акумулюють у собі національну когнітивну базу мови та культури. Несформованість такої бази в іноземців ускладнює міжкультурне спілкування, а подекуди призводить до комунікативних невдач. Л. Меркотан щодо цього слушно зауважує: «Саме прецедентні тексти як одиниці когнітивної бази мають практичну спрямованість, тому їхнє незнання чи нерозуміння може порушувати процес міжкультурної комунікації» [4, с. 171].

У царині методики викладання мови в останнє десятиліття спостерігаємо актуалізацію наукових розвідок щодо впровадження прецедентних феноменів в освітній процес (В. Дороз, Л. Меркотан, М. Шевченко та ін.), в яких окреслено низку методичних проблем, однією з ключових, на наш погляд, є добір навчального матеріалу. Дослідниця М. Шевченко слушно вказує на відсутність «фундаментального лінгвокраїнознавчого словника «Україна» <...>, який міг би стати основою відбору прецедентних феноменів до навчальних мінімумів

української мови» [15, с. 313]. Вчена О. Самусенко також наголошує на важливості такого видання і зазначає, що «в методиці викладання іноземних мов має бути визначено лінгвокраїнознавчий потенціал лексичного ядра української мови, критерії відбору та презентації в навчальному процесі мовних одиниць з національно-культурною семантикою, способи репрезентації безеквівалентної та фонові лексики» [9, с. 270]. Принагідно зауважимо, що, на жаль, на сьогодні в Україні ми не маємо й «Словника прецедентних феноменів», наявність якого значно б полегшила роботу дидактам. Уважаємо, що пропонувані для вивчення іноземцям прецедентні феномени мають входити до корпусу основних прецедентів української культури, бути актуальними, підпорядкованими освітній меті навчання та відповідати рівню знань студентів. Для успішного їх впровадження перед лінгводидактами постало завдання введення прецедентних феноменів до лексичних мінімумів і програм навчання. Це дозволить значно підсилити культурологічний аспект викладання української мови як іноземної. Основними критеріями добору таких одиниць має бути: функційність, методична доцільність, частотність використання в мовленні. Заслуговує на увагу думка дослідниці М. Шведової, яка схарактеризувала потенціал корпусів і наявних у них інструментів для можливості студіювання частотності вживання в мовленні лексики. Науковиця щодо цього зауважує: «Корпус – велика колекція автентичних текстів, призначена для лінгвістичного пошуку – дає широкі можливості для вивчення іноземної мови на основі аналізу реальних текстів» [14, с. 227]. Отже, на наш погляд, у доборі прецедентних феноменів поряд із функційним варто застосовувати корпусний підхід. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) може слугувати чудовим ресурсом для такого добору, позаяк він «охоплює тексти різних стилів за останні двісті років, містить українські переклади з інших мов, тексти з різних регіонів України, а також тексти, написані українською мовою в інших країнах» [14, с. 228].

Прецедентні феномени, на нашу думку, слід вивчати впродовж усіх рівнів опанування українською мовою. Починаючи з рівня А1, відповідно до тематики занять, найпростіших інтенцій, які опановують іноземці, варто вводити прецедентні вирази *Слава Україні! – Героям Слава!; Україна понад усе!; Як ти?; Скажи: паляниця* тощо. Залежно від навчальної мети заняття добираємо найчастіше уживані прецеденти. Наприклад, прецедентний феномен *дати гарбуза* із соціально-побутової сфери пояснимо, вивчаючи лексичну тему «Українське весілля», розуміння прецедентних феноменів *Майдан, Антимайдан* можна сформулювати, засвоюючи тему «Суспільні відносини» або «Київ», а прецедентний феномен *Кайдашева сім'я* – опановуючи тему «Родина». Водночас, опрацьовуючи граматичну тему «Дієслова минулого часу», можна засвоїти прецедентні феномени *говорили-балакали, сіли та й заплакали, як Мамай пройшов* тощо. Безумовно, важливими для засвоєння також є і прецедентні імена: *Тарас Шевченко, Кобзар, Леся Українка, Степан Бандера, Да Вінчі, Попелюшка* тощо. Варті уваги й невербальні прецедентні феномени: картини Марії Приймаченко, петриківський розпис тощо.

Зауважимо також, що прецедентні феномени активно поширені в різностильовій та різножанровій мовній практиці. Засобом для вивчення їх є заголовки в масмедіа (*Наша пісня гарна й нова – zaxid.net, Наша думка, наша пісня не вмере, не загине – vilne.org.ua*); рекламні та соціальні ролики, патріотичні банери (*Нема на світі України, немає другого Дніпра, Борітеся – поборете!*), рекламні білборди (*Боже великий, єдиний, нам Україну храни!*), назви організацій, проєктів (*Крила Фенікса, Як ти, брате?*), пам'ятники, мініскульптури (пам'ятник літері «ї» в м. Тернополі та мініскульптура в м. Києві); мурали та графіті (*Вогонь запеклих не пече, Contra spem spero!, Пес Патрон, Азовсталь, Привид Києва*); світлини і сама назва громадського руху «Жовта стрічка» (*Крим – це Україна*); меми (*Скажи: паляниця!, Київ за три дні*) тощо.

Організація роботи з прецедентними феноменами вимагає продуманої методики. Добір методів, форм, прийомів, засобів зумовлений як рівнем підготовки студентів, напрямом навчання (гуманітарний, технічний, економічний), освітньою метою заняття, так і складністю прецедентних феноменів. Цілком поділяємо думку дослідниці М. Шевченко, яка зауважує, що введення прецедентних феноменів у освітній процес потребує лінгвокраїнознавчого супроводу: «Опрацювання прецедентних феноменів як одиниць із національно-культурним забарвленням доцільно супроводжувати лінгвокраїнознавчим (ширше – лінгвокультурологічним) коментарем, що має на меті «висвітлення» змісту, конотацій, екстралінгвістичного наповнення прецедентних феноменів» [15, с. 315]. На наш погляд, чіткий, зрозумілий, методично правильний лінгвокраїнознавчий коментар украй важливий під час роботи з прецедентними феноменами в іномовній аудиторії, позаяк така розгорнута інформаційна довідка уможлиблює створення у свідомості іноземних студентів ментефактів. Для відпрацювання їх актуалізації чи вербалізації у процесі спілкування пропонуємо такі методи: спостереження за текстом; наведення прикладів уживання; добір синонімів, синонімічних словосполучень або короткого опису явища; аналіз контексту використання; створення комунікативних ситуацій, де вживають прецедентні феномени; продукування стислої адаптованої дефініції, робота з ілюстративним, відеоматеріалом, сайтами, мобільними застосунками тощо. У процесі введення прецедентних феноменів у навчання української мови як іноземної варто врахувати, що в комунікації їх часто вживають в усіченому або трансформованому вигляді. Дієвими для осмислення використання прецедентних феноменів, на наш погляд, буде створення системи умовно-мовленнєвих і мовленнєвих вправ. Це дасть змогу формувати в іноземців здатність не лише адекватно сприймати й правильно декодувати прецедентні феномени, а й доцільно використовувати їх у спілкуванні, розвивати чуття української мови. Введення прецедентних

феноменів у навчання української мови як іноземної у такий спосіб розвиває як когнітивний, так і комунікативний рівні особистості іноземного студента. Лінгводидактика М. Шевченко вказує також і на формування ціннісного компонента: «Прецедентні феномени є одночасно одиницею когнітивного й мотиваційного рівнів мовної особистості, з одного боку, вона позначає певні знання про світ, виконуючи номінативну функцію, а з іншого – ця одиниця бере участь у формуванні ціннісного універсуму, часто слугує засобом оцінки й мотивації тих чи тих життєвих явищ» [15, с. 315].

Висновки. Отже, введення прецедентних феноменів у навчання української мови як іноземної має неабиякий лінгводидактичний потенціал, але вимагає значної методичної та організаційної підготовки. Для успішного впровадження прецедентних феноменів у навчання української мови як іноземної необхідно здійснити добір таких феноменів, долучити їх до лексичних мінімумів і програм навчання, розробити методику їх впровадження в освітній процес. Ключовими критеріями добору прецедентних феноменів є: функційність, методична доцільність, частотність використання в мовленні. Для добору доречно застосувати функційний і корпусний підходи; для студіювання частотності вживаності прецедентних феноменів варто впроваджувати Генеральний регіонально анотований корпус української мови. Прецедентні феномени слід вводити в навчання української мови іноземців упродовж усього освітнього процесу, починаючи з рівня А1. Виокремлюємо основні методи та прийоми для роботи із прецедентними феноменами: лінгвокраїнознавчий супровід, система умовно-мовленнєвих і мовленнєвих вправ, спостереження за текстом; наведення прикладів уживання; добір синонімів, синонімічних словосполучень або короткого опису явища; аналіз контексту використання; створення комунікативних ситуацій, де вживаються прецедентні феномени; продукування стислої адаптованої дефініції, робота з ілюстративним, відеоматеріалом, сайтами, мобільними застосунками тощо.

Список використаних джерел

1. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст.: дис. ... канд. філол. наук. Вінниця, 2016. 191 с.
2. Колоїз Ж. Актуалізація прецедентності в публіцистиці Івана Багряного. *Філологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 108–127.
3. Колоїз Ж. В. Проект українського «Словника прецедентних феноменів». *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 139–160.
4. Меркотан Л. Й. Прецедентні тексти в дискурсі сучасної української прози та їхня роль у формуванні англомовної соціокультурної компетенції майбутніх учителів англійської мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 170–174.
5. Павленко О. М. Методика пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів у закладах вищої освіти: дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2019. 352 с.
6. Петренко А. С. Термінологічне уточнення базових прецедентності. *Українська мова*. Київ, 2019. 4 (72). С. 112–121.
7. Петренко А. С. Прецедентні феномени у заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція : дис. ... доктора філософії (PhD) : 035 Філологія. Київ, 2021, 332 с.
8. Потапчук С., Ветрова І. Прецедентні феномени у фразеологічних фондах англійської та української мов. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 60(5). С. 67–73.
9. Самусенко О. Українські топоніми в лінгвокраїнознавчому словнику для студентів-іноземців. *Studia Ukrainica Posnania. Zeszyt III*. Poznan, 2015. С. 267–272.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 718 с.
11. Соловйова Т. О. Типологія та прагматика прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. : дис. ... доктора філософії (PhD) : 035 Філологія. Кривий Ріг, 2022. 236 с.
12. Сюта Г. М. Відтворення і творення прецедентних висловлень у дискурсі української реклами. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 27–37.
13. Сюта Г. М. Текст як об'єкт пізнання і поняття теорії прецедентності. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2017. С. 214–222.
14. Шведова М. Застосування корпусу у викладанні української мови як іноземної. *Слов'янські мови, культури, переклад і викладання: сучасний стан і перспективи*. Чанчунь, 2022. С. 227–232.
15. Шевченко М. Прецедентні феномени в системі навчання української мови як іноземної. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. III. 2015. С. 311–315.